

ΣΧΕΣΕΙΣ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΣΤ ΑΙΩΝΑ

Ἐνωτικαὶ ἐνέργειαι ὑπὲρ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς ΚΠόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (1453), γενομένην ἐν μέσῳ ζωηροτάτων συζητήσεων περὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐξηκολούθησαν ὑφιστάμεναι αἱ πρὸ τῆς ἀλώσεως μορφωθείσαι δύο μερίδες ἐν τῷ ἑλληνικῷ Γένει, τῶν ἐνωτικῶν καὶ τῶν ἀνθενωτικῶν, ὡς συνήθως ὀνομάζονται. Οἱ ὀλίγοι ἀνθενωτικοί, ὧν προίστατο ὁ Γεργάδιος Σχολάριος, ἐνεκα τῆς χαλεπότητος τῶν περιστάσεων καὶ τῶν πολλαχούτι τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐπικρατούντων Ἐνετῶν, οὐδὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσι πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἀντιθέτων, ἐνῶ οὗτοι, ἡγουμένου τοῦ Βησσαρίωνος, δραστηρίως εἰργάζονται ὅπως πείσωσι τὸ ἑλληνικὸν Γένος εἰς τὴν πνευματικὴν ὑποταγὴν ὑπὸ τὸν Πάπαν Ρώμης. Ὁ Βησσαρίων ἐπεξέτεινε τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ μετὰ τῆς Ρωσίας, ἔχων ὑπὸ τὴν τοῦ Πάπα προστασίαν τοὺς τελευταίους ἑλληνας Βασιλόπαιδας καὶ κατορθώσας νὰ συζεύξῃ τὴν θυγατέρα τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου Σοφίαν μετὰ τοῦ Τσάρου τῆς Μόσχας Ἰωάννου γ' (1462—1505) ¹. Εἰς τὸν διάδοχον τούτου Βασίλειον (1505—1533) προετάθη ὅπως ἐνωθῇ μετὰ τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, ἐπὶ τῷ ὄρω τῆς ἀναγνωρίσεως αὐτοῦ μὲν ὡς Αυτοκράτορος, τοῦ δὲ Μητροπολίτου Μόσχας ὡς Πατριάρχου ². Καὶ πολλοὺς μὲν αἱ προτάσεις ἐκεῖναι ἐδελέα-

1. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Πρώται σχέσεις ὀρθοδόξων καὶ λατίνων μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1908 σ. 4 ἔξ.

2. A. Fichler, Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen dem Orient und Occident von den ersten Anfängen bis zur jüngsten Gegenwart, München 1864-5, II, 62.

σαν ἐν Μόσχᾳ, ἀλλ' ἀντεπεξῆλθε κατὰ τῶν λατίνων ὁ διαπρεπῆς ἐξ Ἁγίου Ὄρους μοναχὸς Μάξιμος ὁ Ἕλλην († 1556), διὰ τε τῶν συγγραμμάτων καὶ τοῦ προφορικοῦ κηρύγματος ¹. Ἀπέτυχον δὲ καὶ μεταγενέστεραι ἐνέργειαι λατίνων ἱεραποστολῶν ἐν Ρωσίᾳ ².

Ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ ἐλάχιστοι ἦσαν οἱ λόγοι ἄνδρες, καθ' ὃν χρόνον ἡ λατινικὴ Ἐκκλησία οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν τάξεων τοῦ ἑαυτῆς κλήρου, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων ἀνεδεικνύε πλείστους καὶ δραστηρίους ἀποστόλους αὐτῆς ἐν τοῖς Ἕλλησι. Τοιοῦτος, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὑπῆρξεν ὁ υἱὸς τοῦ «βασιλέως τῶν πενήτων» Μιχαὴλ Ἀποστόλη Ἀρσένιος Ἀποστόλης ³. Γεννηθεὶς ἐν Κρήτῃ τῷ 1465, ἄριστα μὲν ἐξεπαιδεύθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὑπὸ δὲ τὴν ἐπίδρασιν πάντως λατίνων κληρικῶν ἐν αὐτῇ τῇ Κρήτῃ λίαν ἐνωρὶς ἤρξατο προσκλίνων εἰς τὴν λατινικὴν Ἐκκλησίαν, πολλῶ μᾶλλον ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ στενῶς συνεδέετο μετὰ τοῦ Βησσαρίωνος. Ὑπὸ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ χαρακτηρίζεται ὁ Ἀρσένιος «κατὰ μὲν τὸ σῶμα ἀντικρὺς ἤρως κατὰ δὲ τὴν ψυχὴν ἐπιεικὴς, θεοσεβής, πρῶτος, γενναῖος, μεγαλόμυθος, ἀνδρεῖος, ἀγχίνους πάνυ». Τῷ 1492 ἦτο ἤδη Ἱεροδιάκονος συνεχῶς εἰς Ἐνετίαν, πρὸς ἐκδοσὶν διαφόρων συγγράμμάτων μεταβαίνων καὶ μεγάλης διὰ τὴν παιδείαν αὐτοῦ ἀξιούμενος τιμῆς παρὰ τῶν κορυφαίων Ἑλλήνων λογίων. Εὗρισκετο δ' ἐν Κρήτῃ τῷ 1513, ὅτε Πάπας Ρώμης ἐξελέγη ὁ Λέων ι', πρὸς ὃν βραδύτερον περιέγραψε

1. Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, Μάξιμος ὁ Ἕλλην, ἐν Κατῶ 1912. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ φιλολογία, σ. 124. 5. Μακαρίου, Ἱστορία τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας, (ρωσιστὶ), Πετρούπολις 1868, VI, 159—288. Κ. Βασιλείου, Σύνχρονον ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀλήθειᾳ» Γ, 49 ἐξ. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου. Οἱ Πιτριάρχαι Ἱεροσολύμων ὡς πνευματικοὶ χειρῶνες τῆς Ρωσίας κατὰ τὸν ιζ' αἰῶνα, Ἐν Ἱερουσαλὴμ 1907, σ. 9—18. Μ. Παρανίκια, Σχεδιάσμα περὶ τῆς καταστάσεως τῶν γραμμάτων, κ.τ.λ. σ. 178. 2. A. Bichler, *Evst' an II*, 63 ἐξ.

3. Le Quien, *Oriens christianus Parisiis* 1740, II, 219—221. E. Legrand, *Bibliographie hellénique (XV—XVI siècles)* I, 165 ἐξ. Μ. Γεδεών, Φιλολογικὰ ἀπομνημονεύματα, «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀλήθειᾳ» Ε, σ. 34. Γ. Ζαβίρα, Νεῶν Ἑλλάς, σ. 97 ἐξ. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ φιλολογία, σ. 126 ἐξ. Ἄνδρ. Δημητράκοπούλου, Προσθήκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν Κ. Σάθα, Λαψία 1871 σ. 11—12. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Πρῶται σχέσεις τῶν Ὀρθοδόξων πρὸς τοὺς Διαμαρτυρομένους κατὰ τὸν ιστ' αἰῶνα, Ἐν Ἀθήναις 1924, σ. 8.

κὰς ἐν Κρήτῃ ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ αὐτοῦ γενόμενος ἑορτάς. Μετὰ ἐν ἔτος διόρισεν αὐτὸν ὁ Λέων Ἐπίσκοπον Μονεμβασίας, χειροτονηθέντα ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Ἐλους καὶ δύο ἱερέων, ἀντιπροσωπευόντων τοὺς Ἐπισκόπους Λακεδαιμόνος καὶ Χριστιανουπόλεως. Οὕτω δ' ἐκλεγείς Ἐπίσκοπος Μονεμβασίας ἐξεδίωξε διὰ τῆς ἐνετικῆς πολιτικῆς Ἀρχῆς τὸν κατέχοντα τὴν ἐπισκοπὴν νόμιμον ὀρθόδοξον Ἐπίσκοπον καὶ βίᾳ κατέλαβεν αὐτήν, πολλὰς προξενήσας μὲν ταραχάς, δι' ἐπιτιμίων δὲ καὶ ἀφορισμῶν τιμωρήσας τοὺς ἀνθισταμένους αὐτῷ ὀρθόδοξους. Τοῦτου ἕνεκα ὁ Πατριάρχης ΚΠόλεως Παχώμιος α' κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ πατριαρχίαν (1504—1513) καθήρεσε καὶ ἀφώρισεν αὐτόν, ¹ ἀλλ' ἐκεῖνος ἀπήντησεν εἰς τὸ σχετικὸν πατριαρχικὸν ἔγγραφο, ὡς « Ἕλλην τὸ γένος », μᾶλλον εἰρωνικῶς, παραπονούμενος μὲν κατὰ τῶν ἐρήμην αὐτὸν καταδικασάντων, ἀπολογούμενος δὲ καὶ σοφιστικῶς ἀποδεικνύων ὅτι ἦτο κανονικὸς καὶ ὀρθόδοξος Μονεμβασίας Ἐπίσκοπος ². Μετὰ τῆς ἀπολογίας αὐτοῦ ταύτης ἀπέστειλε καὶ ἀνεπλήπτως ὀρθόδοξον ὁμολογίαν πίστεως, ἔγραψε δὲ αὐτῷ ἰδιαιτέρως ἐκ ΚΠόλεως ὁ Μανουὴλ Κορίνθιος, λέγων, πρὸς τοὺς ἄλλοις, τὰ χαρακτηριστικώτατα ταῦτα « εἰδ' ἀφίκιοιο ἂν εἰς ἡμᾶς, εἰ δ' ἀδυνατεῖς, γενέσθω σοι αὐχὴν ταπεινὸς καὶ δευτέρον ταπεινότερον γράφειας καὶ τὰ πάντα διορθωθῆσονται » ³. Ἄλλ' οὐδεμία μὲν ἐπῆλθε διόρθωσις, ἐπειδὴ δ' ἐξηκολούθουν ἐν Μονεμβασίᾳ αἱ ταραχαί, αἱ ἐνετικαὶ Ἀρχαὶ ἀπεμάκρυναν τὸν Ἀρσένιον, ὅστις, μὴ δυνηθεὶς νὰ καταλάβῃ καὶ τῇ βοηθείᾳ τοῦ Ἰαννοῦ Λασκάρεως τὴν Ἐπισκοπὴν Μονεμβασίας, μηδὲ νὰ μεταβῇ εἰς Ρώμην καὶ ἐκεῖ ἐγκατασταθῇ, μετέβη εἰς Φλερεντίαν ὡς διευθυντῆς τῆς ἐκεῖ ἑλληνικῆς Σχολῆς. Μετὰ νέαν ἀπόπειραν πρὸς κατάληψιν τῆς Ἐπισκοπῆς Μονεμβασίας μετέβη περὶ τὸ 1534 εἰς Ἐνετίαν.

Ἐνταῦθα εἶχεν ἤδη ἰδρυθεὶ ὁ ἑλληνικὸς ναὸς τῇ ἀδείᾳ τοῦ Πάπα, προσαναγνωρίσαντος τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτοῦ ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς ἐτησίας συνεισφορᾶς πέντε λιτρῶν λευκοῦ κηροῦ. Ἦλιπε πάντως ὁ πάπας

1. Πατριαρχικὴ ΚΠόλεως ἱστορία, παρὰ Μ. Crusii, Turcograecia, σ. 146 ἐξ. Σ. Λάμπρου, « Νέος Ἑλληνομνήμων » Γ', 56—8. Κ. Σάθα, ἐνθ' ἀν. σ. 126—9.

2. E. Legrand, ἐνθ' ἀν. II, 342—346.

3. Α. Π. Κεραμέως, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Νεοελληνικῆς φιλολογίας, Ἐν τῷ περιοδ. τοῦ ἐν ΚΠόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Στελλόγου, τ. ΙΖ', 1882—83. σ. 60.

δὲ σὺν τῷ χρόνῳ ἡ ἑλληνικὴ τῆς Ἑνετίας Κοινότης ἐμελλε νὰ ἐκλατι-
τισθῇ. Ἀλλὰ κατ' ἀρχήν, ὡς πρότερον ὁ φιλόμουσος Πάπας Νικόλαος
ε'. (1447-1455), οὕτω καὶ ὁ Λέων εὐνούστατος πρὸς τοὺς Ἑλληνας
ἐδείκνυτο, προστατεύων τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τοὺς Ἑλληνας λογι-
στὸν. Ἰδιαζόντως ἐπροστάτευσεν τὸν περιφανῆ Ἰανὸν Λάσκαριν,
ὅστις γεννηθεὶς ἐν ΚΠόλει τῷ 1445 ἔφυγε μετὰ τὴν πτώσιν αὐτῆς
εἰς Πελοπόννησον καὶ ἐκεῖθεν εἰς διαφόρους ἄλλας χώρας, ἕως οὗ τῇ
προστασίᾳ τοῦ Βησσαρίωνος ἐσπούδασεν ἐν Παταβίῳ, ἔνθα καὶ ὁ
Δημήτριος Χαλκοκονδύλης ἐδίδασκε. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βησσα-
ρίωνος (1472), μείνας ὁ Λάσκαρις ἄνευ προστασίας, κατώρθωσε νὰ
μεταβῇ εἰς Φλωρεντίαν καὶ νὰ τύχῃ τῆς προστασίας τοῦ Λαυρεντίου
Μεδίκου, κατ' ἐντολὴν τοῦ ὁποίου ἐπισκεφθεὶς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατο-
λὴν καὶ τὴν Ἰταλίαν συνέλεξεν ἑλληνικὰ χειρόγραφα. Λίαν ταχέως
κατέλαβεν ἐξέχουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν φιλολόγων, ἀλλὰ ταυτοχρόνως
συνεδέθη μετὰ πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ ἡγεμόνων, παρακολουθήσας αὐτοὺς
εἰς ἐκστρατείας, ἀναλαβὼν διπλωματικὰς ἀποστολάς, χρηματίσας ἐπὶ
ἐξαιτίαν περίπου (1504-1510) Πρεσβευτῆς τῆς Γαλλίας ἐν Ἑνετίᾳ,
ἕως οὗ τῇ προστασίᾳ τοῦ Πάπα Λέοντος ἴδρυσεν τῷ 1516 ἐν Ρώμῃ
Ἑλληνικὸν Γυμνάσιον. Ἐν ταῖς ὑπὲρ τῆς παιδείας ἐνεργείαις συνεργά-
της τοῦ Λασκάρεως ἐγένετο ὁ ἐκ Κρήτης δομώμενος διαπρεπέστατος
λόγιος Μάρκος Μουσούρος (†1517), ὅστις ἐχρημάτισε μαθητῆς
τοῦ Ἀρσένιου Ἀποστόλη καὶ τοῦ Ἰαννοῦ Λασκάρεως, συνεργασθεὶς
μετὰ τοῦ τελευταίου τούτου ἐν τῇ ἐκδόσει ἀρχαίων ἑλλήνων συγγρα-
φῶν. Τὸ ἐν Ρώμῃ Ἑλληνικὸν Γυμνάσιον δὲν εἰργάσθη ἐπὶ μακρόν,
ἀπέδωκεν ὁμως καλοὺς καρπούς, ὁ δὲ Λάσκαρις ἴδρυσεν ἀλλαχοῦ, ἐν
Μεδιολάνοις καὶ ἐν Φλωρεντίᾳ, ἑλληνικὰς Σχολάς, ἐν αἷς ἐδίδασαν ὁ
Ἀρσένιος Ἀποστόλης καὶ ὁ Ἀντώνιος Ἐπαρχος, ὁ διαπρεπὴς λόγιος
Κερκυραῖος, λαμπρῶς ἐργαζόμενος ἐν τῇ Δύσει πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν
ἑλληνικῶν γραμμάτων, χωρὶς νὰ διακόψῃ καὶ τὰς πρὸς τὸν Πάπαν
Ρώμης σχέσεις. Ἐτελεύτησε δὲ ὁ Λάσκαρις τὸν βίον ἐν Ρώμῃ τῷ 1515,
τὸ ἐνενηκόστῳ τῆς ἡλικίας αὐτοῦ ἄγον ἔτος¹.

1. E. Legrand, ἐνθ' ἄν. I, 108 ἔξ. Κ. Σάβα. Νεοελληνικὴ φιλολογία, σ.
118 ἔξ. Α. Π. Βρεττοῦ, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Β', 297 ἔξ. Ζαβίρα, Νέα
Ἑλλάς, σ' 69 ἔξ. Μ. Δημίτσοῦ, Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ διάδοσις αὐτοῦ, Ἀθῆναι 1900
σ. 190 ἔξ. Δ. Θερσίανου, Ἀδαμάντιος Κοραῖς, Α', 9 ἔξ. Μ. Γεζιάν, Φιλολογος.

Ὁ Λάσκαρις ἐν μέσῳ τῶν περὶ τὰ γράμματα ἀσχολιῶν αὐτοῦ οὐδαμῶς ἐλησημόνει τὴν δουλεύουσαν πατρίδα, μεγάλους καταβαλὼν ἀγῶνας ὅπως ἐξεγείρῃ τὴν Δύσιν εἰς σταυροφορίαν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἑλλήνων. Εὗρε δὲ πρόθυμον τὸν Πάπαν Ρώμης Λέοντα, ὅστις μετὰ πολλῆς μὲν τῆς δραστηριότητος εἰργάσθη πρὸς πραγματοποίησιν τῶν μεγάλων πόθων τοῦ Λασκάρεως, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη, δυστυχῶς, νὰ συγκινήσῃ τοὺς Ἡγεμόνας τῆς Δύσεως, ὡς δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσι τοῦτο καὶ ἕτεροι Πάπαι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. ¹ Εἰς τὸν Πάπαν Λέοντα ὀφείλονται καὶ τινες σπουδαῖαι διατάξεις περὶ τῶν ἐν τῇ Ἑπτανήσῳ ὀρθοδόξων, δημοσιευθεῖσαι διὰ παπικοῦ θεσπίσματος ἀπὸ 18 Μαΐου 1521. Δι' αὐτῶν κατέκρινεν ὁ Πάπας τὰς παρὰ τοῦ λατινικοῦ τῆς Ἑπτανήσου κλήρου καταπίσεις τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων, οἵτινες πολλάκις ἐξηναγάζοντο καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν ν' ἀναβαπτίζωσι κατὰ τὰς περὶ βαπτίσματος διατάξεις τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς τοὺς λατινικοὺς νὰ φοιτῶσι ναοὺς καὶ τῶν λατινικῶν τελετῶν νὰ συμμετέχωσιν, ὀρίσας ν' ἀφεθῶσι παντελῶς ἐλεύθεροι καὶ οἱ Ἐπίσκοποι αὐτῶν καὶ ὁ λοιπὸς κλήρος καὶ οἱ λαϊκοί, τηροῦντες τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Αἱ διατάξεις δὲ τοῦ Πάπα Λέοντος ἐπεκυρώθησαν καὶ διὰ θεσπίσματος τοῦ Πάπα Κλήμεντος ζ' (1523-1534) ἀπὸ 20 Μαρτίου 1526, καταστήσασαι ὁπωσδήποτε ἀνεκτὴν τὴν θέσιν

ἀπομνημονεύματα, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», Ε, 33. Πρβλ. Ἀντωνίου Ἐπαρχου, Ἐπιστολαί, Περιοδ. «Φιλίστωρ» Ἀθ. 1862—3, Γ. 559.60. E. Legrand, ἐνθ' ἄν. I, 149 περὶ τῆς ὅλης ἐκτάτου δράσεως τοῦ Λασκάρεως ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας. Ἰ Καλιτσουνάκη, Μιτθαῖος Δεβραῆς καὶ τὸ ἐν Ρώμῃ Ἑλληνικὸν Γυμνάσιον, Περιοδ. «Ἀθηνᾶ» ΚΘ' 1914, σ. 82 ἐξ.

1. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενῃ Ἑλλάδι, Ἀθήνησι 1869, σ. 73 ἐξ. Γ. Χέρτσβεργ, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ ἀρχαίου βίου μέχρι σήμερον, μετάφρασις Π. Καραλίδου, Ἐν Ἀθῆνῆσι 1906, Β, 691 ἐξ. Ὁ Μουσοῦρας δημοσιεύσας τῷ 1516 τὸν Πισσαντιαν καὶ ἀφισρώσας αὐτὸν τῷ Λάσκαρι συνυπεδέχθη ὅτι ἐν τοῖς μάλιστα ὁ Πάπας Λέων εὐηργέσει τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος. E. Legrand, ἐνθ' ἄν. I, 148. Μουστοζύδου, Ἑλληνομνήμων, σ. 282—283. Πρβλ. αὐτόθι καὶ τοῦ Ἀρσενίου Ἀποστόλη ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Λάσκαριν, σ. 284. Τῷ 1513 δημοσιεύσας ὁ Μουσοῦρας τοὺς Ἑλλανομνήμους διαλόγους προσεφώνησεν αὐτοὺς τῷ Πάπῃ, προτάξας τῆς ἐκδόσεως λαμπρὰν φθῆν, ἐν ἣ παρέστησε τὸν Πλάτωνα προτρέποντα τὸν φιλέλληνα Πάπαν ν' ἀπελευθέρωσῃ μὲν τοὺς Ἕλληνας, ν' ἀναξωπυρήσῃ δὲ τὴν παλαιὰν αὐτῶν παιδείαν. Legrand, ἐνθ' ἄν. I, 106—112.

τῶν Ἑλλήνων ἐν ταῖς Ἑνετοκρατουμέναις Ἑλληνικαῖς χώραις¹. Καὶ ἀνθίστατο μὲν ἐκάστοτε ὁ λατινικὸς κλῆρος, ἀλλ' ὑπεστήριξε τὰς φιλελευθέρους ἐκείνας παπικὰς διατάξεις ὑπὲρ τῶν ὑπηρετικῶν αὐτῆς ἢ Ἑνετία, ἔνεκα πολιτικῶν λόγων². Οὕτω δ' ἐνῶ ἐπετράπη ἐν Ἑνετία τῇ ἐκεῖ ἰδρυθείσῃ Ἑλληνικῇ Κοινότητι ἡ ἰδρυσις ὀρθοδόξου ἑλληνικοῦ ναοῦ, τελεσθείσης ἐν αὐτῷ τῆς πρώτης θείας λειτουργίας τῇ 4 Μαρτίου 1527 ὑπὸ τοῦ ἐκ Κεφαλληνίας ἱερέως Ἰωάννου Αὐγερινοῦ, ὁ λατινικὸς κλῆρος ἤρξατο κινούμενος εἰς κατάλυσιν τῆς θρησκευτικῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος. Ὁ ἐν Ἑνετία ἐδρουῶν λατίνος Πατριάρχης Ἰερώνυμος Κουϊρίνος οὐ μόνον τὸν ναὸν καὶ τοὺς Ἑλληνας ἱερεῖς ἐξήτει νὰ ἔχη ὑπὸ τὴν ἄμεσον αὐτοῦ ἐξουσίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Κοινότητα, ἔτι δὲ «καὶ τὰς ἐνδομύχους τῶν ὀρθοδόξων θρησκευτικὰς πεποιθήσεις». Προέβη εἰς ἀφορισμοὺς καὶ διαφόρους βιαιοπραγίας, ἀναγκάζων τοὺς ἔλληνας καὶ κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς ν' ἀναγνωρίζωσι καὶ ὁμολογῶσι τὸν ὄρον τῆς ἐν Φλωρεντία Συνόδου. Οἱ ἀνθιστάμενοι τὰ πάνδεινα ἔπασχον, ὡς κατήγοροι καὶ ἐχθροὶ τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας³.

Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει τῆς ἐν Ἑνετία Κοινότητος μετέβη ἐκεῖ ὁ Ἀρσένιος Ἀποστόλης, ἐπαυξήσας δυστυχῶς, τὴν ταραχὴν. Τῇ 30 Μαρτίου 1534 ἡ ἐνετικὴ ἀρχή, ἀξιώσει τοῦ λατινικοῦ κλήρου διὰ διατάγματος ἐπέβαλε τὸν Ἀρσένιον ὡς κήρυκα τοῦ θείου λόγου ἐν τῷ ἑλληνικῷ ναῷ «ὑπὲρ τῆς τῶν ἀκουόντων σωτηρίας καὶ τῆς εὐχαριστήσεως τῶν ποθοῦντων τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἐνότητα». Ἀλλ' ἀντὶ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἐνότητος ὁ Ἀρσένιος παρέισηγαγε τὴν ἀκαταστάσιαν καὶ τὰς θοιδας, ζητήσας νὰ ἐξαφανίσῃ τὴν ὀρθοδοξίαν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Κοινότητι καὶ προκαλέσας τὴν ἐπέμβασιν τῆς ἐνετικῆς ἀρχῆς περὶ διορισμοῦ λαϊκῶν ἐφημερίων ἐν τῷ ἑλληνικῷ ναῷ⁴. Ἐνετεύθεν προσεφυαν, μὲν με-

1. Ο Νικολάου Κεραμῆ, Ἀρχιεπισκόπου Ζακύνθου, Φιλολογικὰ Ἀνάλεκτα Ζακύνθου ἐν Ζακύνθῳ 1880 σ. 13 Γεωργίου Μασκουρά Περὶ τῆς ἐν Ἑνετίᾳ ἰουδαίας Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἐν Μ. Βρετοῦ, Ἐθνικὸ Ἡμερολόγιον ΣΤ, 1866, σ. 338.

2. Περὶ Φίλλιππου Μίλλερ, Ἱστορία τῆς φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, μετάφρασις Σπύρ. Π. Λάμπρου, μετὰ προσθηκῶν καὶ βελτιώσεων, Ἐν Ἀθήναις 1909—10, Β. 307 ἑξ.

3. Ἰωάννου Βελεῦδου, Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποκρίσις ἐν Βυζαντίῳ, Βυζαντία 1893 σ. 26, 27, 57 ἑξ.

4. Αὐτόθι, σ. 60.

γάλοι ταραχαί, πολλοὶ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐκακώθησαν, σὺν οἷς καὶ ὁ Ἰωαννῆς Καρτάνος¹, ὅστις ἐκ Κροκίας κατανοόμενος εἶπεν ἀποσταλεῖ εἰς Ἐνετίαν μετὰ τοῦ Ἀντωνίου Ἐπαρχοῦ ὑπὸ τῆς πατρίδος αὐτοῦ πρὸς ἐπίτευξιν προνομίων τινων. Ἐν Ἐνετίᾳ συνεκρούσθη ὁ Καρτάνος πρὸς τὸν Ἀρσένιον Ἀποστόλην, ἐγκλεισθεὶς δ' ἐν φυλακῇ συνέγραψεν, ἐπὶ τῇ βάσει σχετικοῦ συγγράμματος τοῦ Ἰταλοῦ Fioretti, εἰς ἀπλοῦν καὶ ἀκατάστατον ἰδίωμα ἑλληνικῆς γλώσσης, εἶδος ἱερᾶς ἱστορίας μετὰ τινων ἠθικῶν λόγων, πολλὰς ἐν αὐτῇ παρενείρας κακοδοξίας καὶ πρῶτος αὐτὸς ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἀποπειραθεὶς νὰ μεταφράσῃ τὴν Ἁγίαν Γραφήν εἰς ἀπλοελληνικὴν γλῶσσαν². Κατὰ τινες εἰδήσεις ὁ Καρτάνος ἀποφυλακισθεὶς μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ζητῶν νὰ χειροτονηθῇ Ἀρχιερεὺς, τούτου δὲ μὴ τυχὼν μετέβη εἰς Ναύπακτον καὶ ἐκεῖ μετέδωκε τὰς κακοδοξίας αὐτοῦ, ἐναντίον τῶν ὁποίων ἀντεπεξῆλθεν ὁ Παχώμιος Ρουσσᾶνος δι' εἰδικῶν συγγραφῶν. Ἄγνωστον ποῦ καὶ πότε ἔτελεύτησε τὸν βίον ὁ Καρτάνος, οἱ δὲ ὄπαδοί αὐτοῦ «Καρτανῖται» λίαν ταχέως διελύθησαν³.

Ἡ διαγωγή τοῦ Ἀρσενίου Ἀποστόλη ἐν Ἐνετίᾳ προὐκάλεσεν ἀνωμαλίας, ἀλλὰ μεγάλοι αὐτοῦ ὑπῆρξαν αὐτοχρόνως αἱ ἐνέργειαι πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Καὶ αὐτὸς δὲ καὶ οἱ ἑσχαίτεροι τῶν λογίων Ἑλλήνων ζωηρῶς ἐξεδήλουν τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῶν πρὸς τοὺς φιλομούσους Πάπας καὶ Καρδιναλίους, ὧν πινες συνειργάζοντα μετὰ τῶν Ἑλλήνων εἰς ἔκδοσιν διαφόρων συγγραμμάτων. Τῷ 1534 Πάπας Ρώμης ἐξελέγη ὁ Παῦλος γ' (1534—1539), ὅστις ἦτο κρητὴς ἐπιτήδειος καὶ γενναῖος τῆς ἰκανότητος βραβευτῆς καὶ ἡγάπα τὰς ἐπιστήμας, μάλιστα δὲ τὴν ἀστρονομίαν⁴. Εἰς τὸν νέον τοῦτον φιλόμουσον Πάπαν Ρώμης μετὰ θεομῆς προσφωνήσεως ἀφιέρωσε σύγγραμμά τι αὐτοῦ ἀστρονομικὸν ὁ Νικόλαος Σοφιανός, ὁ γράψας περὶ τὸ 1534 καὶ γραμματικὴν τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης· δημοσιεύσας δὲ τότε καὶ ὁ Ἀρσένιος Ἀποστόλης Σχόλια εἰς ἑπτὰ τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου, ἀφιέρωσεν αὐτὰ εἰς τὸν Πάπαν, ἐκφράσας ἐν τῷ προλόγῳ τὴν χαρὰν αὐτοῦ

1. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Ἱστορικαὶ μελέται, ἐν Ἱερουσαλὴμ 1906, σ. 235—6.

2. Ph. Meyer, Die theol. Litteratur der gr. Kirche im XVI Jahrhundert, Leipzig 1894, σ. 120 ἐξ.

3. E. Legrand, ἐνθ' ἄν, I, CVIII ἐξ. CXIII ἐξ. 154. 176. 210. 213.

4. Μευστεξιδέου, Ἑλληνομνήμων, σ. 240.

διότι ἐξελέγη Πάπας «φιλέλλην». Ἐχαυρον ὁ Ἀρσένιος ἐλπίζων ὅτι διὰ τοιούτου Πάπα ἔμελλε νὰ εὐδαιμονήσῃ τὸ ἑλληνικὸν Γένος, ἀλλ' ἐπικαίρως ὑπέμνησε τὰς τालαιπωρίας, αἷς τοῦτο ὑφίστατο παρὰ τῶν Ἑνετῶν καὶ τῶν Ἰταλῶν καθόλου, «τῶν ἐσπερίων, ἔλεγε, τινὲς εἶ τι καὶ πέπανον ὑπὸ τῶν θεοστυγῶν ἐκείνων εἶη που καταλελειμμένον ἐν τῇ Ἑλλάδι, κάκειν' ἀρπάζοντες κατεσθίουσι, πέμποντες ἡμῖν ἀνηλεεῖς τινὰς ἐπιτρόπους, μᾶλλον δὲ εἰπεῖν τελώνας, οἱ τῶν ἐπισκοπῶν πωλοῦσι τὰ εἰσοδήματα, οἷς οὐκ ἀρκεῖ κουρεῦειν ἐν χρῶ τὰ τάλαιπωρα πρόβατα καὶ τὸ γάλα ἐκπίνειν καὶ κατεσθίειν γε τὸν τυρόν, ἀλλ' οὐδ' αὐτῶν τῶν θεομάτων ἀπέχονται. Αἱ ἐκκλησίαι δὲ τῶν ἐπισκοπῶν πῶσιν ἀπειλοῦσιν οὐκ εἰς μακρόν... Ταῦτι μὲν Ἰταλῶν ὑπάρχει τ' ἀνδραγαθήματα καὶ οὐ λέγω περὶ ἀπάντων, μὴ γὰρ οὕτω μανεῖν· ἀλλ' οἷς πεττὸς ἤρρεσεν οὐκ ἔχων στάσιν καὶ δεῖπνα συχνὰ χρονίζοντα, πότοι, καὶ κυμβάλων κρούσματα, ραστώνης χάριν, θυμός, φθόνοι, ἔριδες, ἡδονὴ καὶ ἅπας ὁ πικρὸς ἔσμός κοσμικῆς ἀπληστίας...». Περαιτέρω παρεπονεῖτο ὁ Ἀποστόλης ὅτι, ἐνῶ ἦτο ἀφωσιωμένος τῇ ρωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ, περιεφρονεῖτο ὑπὸ τῶν λατίνων, μὴ λαμβάνων ἀξιοπρεπῆ τινα θέσιν, ὑποδηλῶν ὅτι εἷς ἢ δύο Ἑλληγες Καρδινάλιοι ἔδει πάντοτε νὰ ὑπάρχωσι, καὶ τέλος παρακαλῶν τὸν Πάπαν ὅπως ἀναξωπυρήσῃ τοὺς τῶν Ἑλλήνων λόγους, τὰ λοιπὰ πνέοντας, καὶ δεῖξῃ «ἐν Ἑλλάδι Ἰταλοὺς ἑλληνίζοντας καὶ Ἑλληνας ἰταλίζοντας»¹. Εἶναι λίαν χαρακτηριστικὰ ταῦτα πάντα διὰ τὸν Ἀποστόλην, ὅστις ἐτόλμησε νὰ ψέξῃ τὴν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις κληρικὴν ξενοκρατίαν, νὰ περιγράψῃ τὰς ἀσχημοσύνας τῶν Ἰταλῶν Ἐπισκόπων καὶ τὴν οἰκτρὰν τῆς ἐν Ἑλλάδι λατινικῆς Ἐκκλησίας κατάστασιν. Ἀλλὰ μικρὸν μετὰ τ' ἀνωτέρω, τῇ 30 Ἀπριλίου 1535, ὁ Ἀρσένιος Ἀποστόλης ἐτελεύτησε τὸν βίον ἐν Ἑνετίᾳ, ἐπὶ ματαίῳ ἀναλώσας ἑαυτὸν εἰς ὑποστήριξιν τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, εἰς ἣν τελείως εἶχε παραδοθῆ.

Καὶ ὑπῆρχον μὲν τότε οἱ μεταξὺ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης καὶ τῆς Μεταρρυθμίσεως ἰστάμενοι Ἑλληγες, ὡς ὁ Ἀντώνιος Ἐπαρχος, καὶ ἄλλοι, οἱ ἔνεκα διαφορῶν λόγων θεωροῦντες οὐ μόνον ἐπιζημίους, ἀλλὰ καὶ ἀσκόπους τὰς θρησκευτικὰς συζητήσεις, τούτου δὲ ἔνεκα μὴ προσκείμενοι εἰς οὐδετέραν τῶν διαμαχομένων μερίδων· ἀλλ' ἡ λατι-

1. M. Legrand, ἐνθ' ἄν. I, 2.0—223. Πρὸβλ. τὰς ἐπὶ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης παρατηρήσεις τοῦ Κρουσίου, Turcograecia, σ. 199.

νική Ἐκκλησία ἐξήτει ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐπιβάλλῃ τοῖς Ἑλλησιν ἑσπερὶν διὰ τῆς ἐνώσεως. Ὁ λατινικὸς κλήρος, παρὰ τὰ παπικὰ θεσπίσματα, ἀνεन्दότως εἰργάζετο πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἀφαιρῶν παρὰ τῶν Ἑλλήνων τῶν ἐνετοκρατουμένων χωρῶν τ' ἀνεγνωρισμένα αὐτοῖς προνόμια. Οὕτω δ' ἐν Ἑπτανήσῳ ἐξηκολούθουν αἱ παρὰ τοῦ λατινικοῦ κλήρου καταπιέσεις τῶν ὀρθοδόξων, καίτοι καὶ ὁ Παῦλος γ' τῇ 8 Μαρτίου 1540 εἶχεν ἀνανεώσει τῶν προκατόχων Παπῶν τὰ σχετικὰ θεσπίσματα. Ἡ ἐν Ἑνετία Ἑλληνικὴ Κοινότης ἐξηκολούθει ταρασσομένη καὶ ὑπὸ τῶν λατίνων κληρικῶν καὶ ὑπὸ τῶν ὁμοφρόνων τοῦ Ἄρσενίου Ἀποστόλη Ἑλλήνων, ἰδίως δὲ οἱ ἐφημέριοι Νικόλαος Τριζέντης καὶ Ἀναστάσιος Πορφύριος μεγάλας προὐκάλεσαν ταραχάς. Ὁ πρῶτος τούτων καὶ εἰς αὐτὴν μετέβη τὴν Ρώμην, καταγγείλας τοὺς Ἑλληνας ὡς ἀναγνωρίζοντας μὲν τὸν Πατριάρχην ΚΠόλεως, ἀποστέργοντας δὲ τὸν ὄρον τῆς ἐν Φλωρεντία Συνόδου. Καὶ ὁ μὲν Πατριάρχης ΚΠόλεως τῷ 1541 καθήρσε τὸν Τριζέντην, ἀλλ' ὁ Πάπας Ρώμης τῷ ἐπιόντι ἔτει ἠθώωσεν αὐτόν, καταργήσας ταυτοχρόνως πολλὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος δικαιώματα καὶ μὴ ἐπιτρέψας εἰς τοὺς Ἑλληνας ἱερεῖς νὰ λειτουργῶσιν ἄνευ προηγουμένης ὁμολογίας τοῦ ὄρου τῆς ἐν Φλωρεντία Συνόδου. Ἐκ τῆς διατάξεως ταύτης τοῦ Πάπα καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Τριζέντου καὶ Πορφυρίου ἐν τῇ ἐφημεριακῇ αὐτῶν θέσει μεγάλη καὶ ἀπεριγραπτὸς προὐκλήθη σύγχυσις¹, οἱ δὲ Ἑλληνες τῆς Ἑνετίας, ἀποταθέντες πρὸς τὸν Πατριάρχην ΚΠόλεως, παρεκάλεσαν ν' ἀποσταλῇ Ἐξαρχος, δυνάμενος ν' ἀποκαταστήσῃ ἐν τῇ Κοινότητι τὴν διασαλευθεῖσαν τάξιν.

Μονομερῆς ἔνωσις μετὰ τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας.

Πατριάρχης Κπόλεως ἦτο τότε ὁ Διονύσιος β'. (1546—1555) παρὰ τὸν νόμον καταλαβὼν τὸ ἀξίωμα, διὰ τῆς παραβάσεως μικρὸν πρὸ αὐτοῦ καθορισθειῶν διατάξεων². εἶναι δὲ ἄγνωστον εἰς τίνας οὗτος διε-

1. Ἰωάννου Βελοῦδου, ἐνδ' ἀν. σ. 65.

2. Πατριαρχικὴ ΚΠόλεως ἱστορία, Turcograecia, σ. 159. Μελετίου Ἀθηνῶν, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Γ, 370. Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες σ. 503 ἐξ. τῆς πρὸς καθορισμὸν τῶν διατάξεων ἐκείνων Συνόδου προσηδρευσέν εἰς ΚΠολὴν μεταβάς ὁ Πατριάρχης; Ἱεροσολύμων Γερμανός, Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἐν Ἱερουσαλήμ καὶ Ἀλεξανδρείᾳ 1910, σ. 473.

τέλει σχέσεις πρὸς τοὺς λατίνους. Ἄλλ' ἐφάνη πρὸς στιγμήν δι' ἑσπερ-
γε τὴν μετὰ τῆς Ρώμης ἔνωσιν, εἰς τοῦτο δὲ συνετέλεσεν ὁ ὑπ' αὐτοῦ
ἀποσταλεῖς εἰς τὴν Δύσιν Μητροφάνης. Οὗτος ὑπῆρξεν εἰς τῶν λογιο-
τέρων κληρικῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, δεινῶς ὅμως, ἔνεκα τῶν ἐνωτικῶν
αὐτοῦ τάσεων, κατηγορήθη ὑπὸ τῶν συγχρόνων, ὑφ' ὧν παρεστάθη ὡς
Βόσνιος ἢ Βούλγαρος τὴν καταγωγὴν καὶ δὴ καὶ Βογόμηλος τὰ θρη-
σκευτικὰ φρονήματα! Ἄλλ' ἦτο ἕλλην τὴν καταγωγὴν, γεννηθεὶς ἐν
Χάσκοι τῆς ΚΠόλεως τῷ 1517 καὶ τυχὼν ἀρίστης μορφώσεως, ἦν συ-
νεπλήρωσεν ἐν Ἀγίῳ Ὄρει δι' ἰδίας μελέτης, μονάσας ἐν τῇ Λαύρα
τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου, πλουτούση μεγάλην Βιβλιοθήκην. Ἀποσταλεὶς
ὑπὸ τῆς Λαύρας εἰς ΚΠολιν ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Ἰερεμίου α'. (1522
—1545) πρὸς συλλογὴν ἐλεημοσυνῶν ὑπὲρ αὐτῆς, διωρίσθη ὑπὸ τοῦ
Πατριάρχου ἱερεὺς καὶ προϊστάμενος τοῦ Χάσκοι, ὁπόθεν τῷ 1540 ἀ-
ποσυρθεὶς εἰς τὴν νῆσον Χάλκην ἀνέλαβε τὴν ἐκ βάρων ἀνακαίνισιν
τῆς Μονῆς τῆς Ἀγίας Τριάδος, μεθ' ἧς ἕκαστε στενῶς συνεδέθη. Μετὰ
πενταετίαν ἐχειροτονήθη Μητροπολίτης Καισαρείας (1545) καὶ ἀνέ-
λαβε τῷ ἐπιόντι ἔτει (1546) ὡς Πατριαρχικὸς Ἐξαρχος τὴν εἰς Ἐνε-
τίαν ἀποστολήν, πρὸς εἰρήνευσιν τῆς Κοινότητος¹. Καὶ μετέβη μὲν
ὁ Μητροφάνης ἐκεῖ, ἔχων διερμηνέα τὸν Ἰωάννην Ζυγομαλᾶν, ἀλλ'
ἔλυσεν τὰ ζητήματα κατὰ τὰς ἀξιώσεις τῶν λατίνων καὶ λατινοφρό-
νων, εἴτε διότι λατινικὰ εἶχε φρονήματα, εἴτε διότι τοιαύτας ἔλαβε
παρὰ τοῦ Πατριάρχου διαταγὰς, εἴτε διότι παρεσύρθη ὑπὸ τοῦ δια-
πρεποῦς οὐνίτου Ἐπισκόπου Χερρονήσου τῆς Κρήτης Διονυσίου Ζαν-
νετίνου († 1566), μεθ' οὗ ἐξ Ἐνετίας μετέβη καὶ μέχρι Ρώ-
μης². Διελθὼν τῆς Ἀγκῶνος, ἔνθα εὔρε τὴν Ἑλληνικὴν ὀρθόδοξον
Κοινότητα ἔχουσαν μὲν ἴδιον ναὸν διὰ διατάξεως τοῦ Πάπα Κλήμεντος
ζ' (1523—1534), ἀλλὰ καταπιεζομένην ὑπὸ τοῦ λατινικοῦ κλήρου,

1. Ψευδε-Δωρεθέου Μονερβουσίς, Χρονογράφος, παρὰ Κ. Σάθα, Βιο-
γραφικὸν σχέδιον περὶ τοῦ Πατριάρχου Ἰερεμίου Β'. Ἀθ. 1810, σ. 5. E. Le-
grand, Notice biographique sur Jean et Theodose Zygomalas, Paris 1889, σ. 137.
Α. Η. Κεραμέως, Διάφορα ἑλληνικὰ γράμματα ἐκ τοῦ ἐν Πετροπόλει Μου-
σείου N. Likhatscheff, ἐν Πετροπόλει 1907, σ. 7. Μ. Πρωτοσυγγέλλου Ἀθη-
ναγόρα, Αἱ ἱστορικαὶ Μοναὶ τῆς νήσου Χάλκης κτλ. Ἐν ΚΠόλει 1921, σ. 41 ἐξ.
2. Μουσταφίδου, Ἑλληνομηναῖα, σ. 256. Σάθα, Νεοελλ. φιλολογία, σ.
175. E. Legrand, Notice, σ. 10. 138.

λατινικὰ καὶ πάλιν ἔδειξε φρονήματα. Ἐν δὲ τῇ Ρώμῃ ὁ Μητροφάνης, ὡς Πατριαρχικῶς Ἐξαρχος, υπετίθη τῷ Πάπῃ!

Ὡς ἦτο ἀκόλουθον τὸ διάβημα αὐτοῦ τοῦτο φορτικὴν ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν τοῖς Ἕλλησιν, οἵτινες, ὡς λέγει ὁ χρονογράφος, «ἐμαθάν το... καὶ τὸν εἶχαν ὡς διάβολον»¹. Κατὰ Νοέμβριον δὲ τοῦ 1547, τῇ ἐνεργείᾳ ἰδίως τοῦ ἐξόχου Ἑλληνος διδασκάλου ἐν τῇ ἐν Γαλατῶ ΚΠόλεως Μονῇ τῆς Χρυσοπηγῆς τότε διδάσκοντος Θεοφάνους Ἐλεαβούλου, συνελθόντες ἐν ΚΠόλει οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ὁφφικιάλαιοι τῆς Ἐκκλησίας, μετ' ἀγανακτήσεως προέβησαν εἰς ἀποκήρυξιν οὐ μόνον τοῦ «ἀνοοίου καὶ παμμάρου» Μητροφάνους, ἀλλὰ καὶ τοῦ Πατριαρχοῦ Διονυσίου, διότι οὗτος, καὶ παρανόμως τὸν Πατριαρχικὸν καταλαβὼν θρόνον καὶ κακῶς διοικήσας, διέπραξε τὸ μέγιστον τῶν ἀνομημάτων, χειροτονήσας τὸν Μητροφάνη Καισαρείας Μητροπολίτην καὶ ἀποστείλας εἰς τὴν Δύσιν πρὸς τοὺς λατίνους λεγᾶτον καὶ ἐπίτροπον μετὰ γραμμάτων, δώρων καὶ ἀγίων λειψάνων, «ὅς γε δὴ ἐκείσε γεγονῶς καὶ ταῖς λατινικαῖς ὑποκύψας ἐγγράφως τε καὶ ἀγράφως αἰρέσει καὶ ὡς εἰς ἐξ αὐτῶν γενόμενος, παντοίαν ἄδειαν εἰληφώς, λειτουργίας τε καὶ χειροτονίας ἐν τε τῇ Βενετίᾳ καὶ τῇ Ἀγκῶνι καὶ ἀλλαγῶ ἐκτετέλεκε καὶ μέχρι Ρώμης παραγενόμενος τῷ ἀνοσίῳ καὶ αἰρεσιάρχῃ Πάπῃ τῶν λατίνων ἦνωται καὶ τὴν Καθολικὴν τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησίαν, ὡς ληγάτος, δῆθεν, τοῦ Κωνσταντινουπόλεως, ἤνωσεν αὐτοῖς, ὡς εἶχε πάντως ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἀνάθεσιν, ὑποσχεθεὶς μάλιστα καὶ τὰς Ἀνατολικὰς καὶ Πατριαρχικὰς Ἐκκλησίας, ὀρθοδόξους οὖσας, ἐνώσαι ταχέως, ὡς τά, προνοίᾳ Θεοῦ, ἐμφανισθέντα ἡμῖν αὐτοῦ γράμματα διαγορεύουσιν. Ἐπι τε καὶ εἰς τοὺς ἀνοοίους καὶ σχισματικούς καὶ λατινόφρονας Ἐπισκόπους τῶν Κυπρίων τὸν μητροπολίτην Ρόδου ἐξαποστείλας, διὰ γραμμάτων καὶ δι' ἐκείνου τὴν ὀρθόδοξον καὶ Καθολικὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῖς ἐνώσαι προήρηται, οὓσιν ἀπεσχισμένοις κανονικῶς ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀγίας καὶ Οἰκουμενικῆς ἔκτης Συνόδου, διὰ τὰ αὐτῶν ἐξάγιστα ἀποπήματα». Τούτων πάντων ἕνεκα οἱ συνελθόντες, θεῖῳ ζήλῳ κινήθεντες, δηλοῦσιν ὅτι μετὰ τῆς μελλούσης νὰ συνέλθῃ Συνόδου θ' ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ βεηθείας τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ ἐλευθερίας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ΚΠόλεως².

1. Ψευδο-Δωροθέου Μονεμβασίας, ἐνθ' ἀν. σ. 6.

2. Β. Μυστακίδου, Σελὶς πατριαρχικῆς ἱστορίας ἐκ τῆς 15' ἑκατονταστηθίδος, ἐν ΚΠόλει 1890, σ. 9—20. 24—88. E. Legrand, Notice, σ. 10—12. 86—91.

Αἱ αὐστηραὶ ἐκφράσεις τῶν συνελθόντων περὶ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας μαρτυροῦσιν ὁποῖαν ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν ἢ τοῦ Μητροφάνους ἀποστασία. Ὁ Πατριάρχης Διονύσιος, καθ' οὗ καὶ προσωπικοὺς λόγους εἶχον οἱ κατ' αὐτοῦ ἐξεγεσθῆντες, προσεπάθησε μὲν ν' ἀποδείξῃ ἑαυτὸν ἀθῶον καὶ ἀνεύθυνον, διὰ σιγγιλιώδους ὁμως γραμματος ἐπεκύρωσε τῷ 1550 τὰς ἐν Ἐνεῖα ἀθέτους τοῦ Μητροφάνους πράξεις καὶ ἠὲ χάριστησε τῇ Κοινότητι, ὡς καλῶς ὑποδεχθεῖση τὸν Πατριαρχικὸν Ἐξάρχον¹. Ὅπως δὲ μείνῃ ἐπὶ τοῦ θρόνου ἠῤῥησε τὸ εἰς τὸν Σουλτάνον διδόμενον ὑπὸ τῶν ἐκάστοτε Πατριαρχῶν ποσὸν χρημάτων. Ἡ πράξις αὕτη τοῦ Διονυσίου νέας κατ' αὐτοῦ προὐκάλεσε δυσαρεσκείας, ἀς συνεμερίζοντο καὶ οἱ λοιποὶ Πατριάρχαι τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς. Ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Γερμανὸς (1543—1579) καὶ εἰδικὴν ἔγραψεν ἐγκύκλιον ἐπιστολήν, συνιστῶν τὴν συγκρότησιν Συνόδου πρὸς ἀπαθῆ καὶ ἀμερόληπτον ἐξέτασιν τῶν κατὰ τοῦ Διονυσίου κατηγοριῶν, ὧν ἡ ἀπόδειξις ἐμέλλε νὰ συνεπαγάγῃ τὴν καθαίρεσιν τοῦ τε Μητροφάνους καὶ τοῦ Πατριαρχοῦ Διονυσίου². Ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ αὐτοῦ ὁ Πατριάρχης Γερμανὸς ἐξεφράζετο αὐστηρῶς περὶ τῶν Λατίνων, διότι καὶ ἐπιτοπίως ἐν Ἱερουσαλήμ διεξήγε πρὸς αὐτοὺς δεινοὺς ἀγῶνας ὑπὲρ τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ καὶ ἐν Βηθλεὲμ προσκυνημάτων, εἰς ἃ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἤρξαντο μὲν οἱ λατῖνοι διὰ τῶν φραγκισκανῶν μοναχῶν παρεισδύοντες, σκοποῦντες δέ, μικρὸν κατὰ μικρὸν, νὰ ἐκτοπίσωσι τοὺς ὀρθοδόξους Ἕλληνας μοναχοὺς³. Ἄλλ' οὔτε ὁ Διονύσιος, ἥκιστα δ' ὁ Μητροφάνης ἐτιμωρήθησαν διὰ τὴν γενομένην ἀποστασίαν. Πιθανῶς ὁ Μητροφάνης καθηρέθη, ἀλλὰ βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ ἀποκατεστάθη ταχέως ἐν τῷ ἀξιώματι αὐτοῦ⁴, οὐδὲ κατέστη δυνατόν νὰ συγκροτηθῇ ἢ ὑπὸ τοῦ Πατριαρχοῦ Ἱεροσολύμων ὑποδειχθεῖσα Σύνοδος. Ὁ Μητροφάνης ἐφησυχάζων ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Μονῇ τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἧς ὑπήρξεν, ὡς εἶδομεν, ἀνακαινιστὴς καὶ εἰς μελέτας ἐκεῖ ἐπιτιθέμενος, ἐξημελούθει τέρψων νὰ ἐνωτικὰ αὐτοῦ σχέδια.

1. Lettre de Baron de Buslec, Paris 1648, II, 281. «Πανδώρα» τόμ. ιη', σ. 10 πρβλ. Ἀντωνίου Ἐπάρχου Ἐπιστολήν πρὸς Διονύσιον «Πανδώρα» τόμ. ιη', σ. 78.

2. Α. Π. Κεραμέως ἐνθ' ἄν. σ. 7.

3. Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας. Ἐν Περουπόλει 1891, Α, 216—219.

4. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, ἐνθ' ἄν. σ. 466 ἐξ.

Ὁ ἐν Κ]Πόλει Πρέσβυς τῆς Γερμανίας Buslec τῷ 1562 γνωρίσας αὐτὸν ἔγραψε πρὸς τὸν κόμητα d' Argenson τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα: «ἐνθ' διέτριβον ἐν τῇ νήσῳ Πηργήκῃ ἐγνωρίσα τὸν μητροπολίτην Μητροφάνη, ἠγούμενον κοινοβίου τῆς πλησιοχώρου νήσου Χάλκης, ἄνδρα ἐλευθέριον καὶ ἐλλόγιμον, ὑπερεπιθυμοῦντα τὴν ἔνωσιν τῆς λατινικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐπιθυμία (αὐτοῦ αὕτη) εἶναι ὅλως ξένη εἰς τὸ ἐπίλοιπον ἔθνος, τὸ ἀποστρεφόμενόν τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἡμετέρας λατρείας ὡς ἄνοσίους καὶ ἄσεβεῖς· ἕκαστος ἀγαπᾷ τὰ ἔθιμα αὐτοῦ».¹ Ταῦτα προσεπεμαρτύρησαν καὶ ἄλλοι γνωρίσαντες τὸν Μητροφάνη.

Οὐχ ἦττον τὸ προκληθὲν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πατριάρχου Διονυσίου ἐπεισόδιον δὲν ἀπέδωκε σπουδαίας ὀφελείας τῇ λατινικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἥτις ἔνεκεν τῆς μεταρρυθμίσεως μεγάλους εἶχεν ἑσωτερικούς περισπασμούς. Τινὲς τῶν ἡγεμόνων ἢ τῶν σημαυνόντων κληρικῶν ἐζήτησαν τὴν συγκρότησιν Συνόδου, ἀλλ' οἱ Πάπαι ἀπέστεργον αὐτήν, φοβούμενοι μὴ ἀποβῆ εἰς κακὸν διὰ τὴν λατινικὴν Ἐκκλησίαν. Καὶ συνεκλήθη μὲν Σύνοδος ὑπὸ τοῦ Πάπα Παύλου γ' ἐξαναγκασθέντος τῷ 1534 διὰ τὸ ἔτος 1537, ἀλλὰ μὴ συγκροτηθεῖσα τότε συνεκλήθη καὶ αὖθις τῷ 1542, διαλυθεῖσα δὲ μόλις τέλος τῇ 13 Δεκεμβρίου 1545 συνήλθεν ἐν Τριδέντῳ. Μέλος τῆς Συνόδου ὑπῆρξε καὶ ὁ γνωστὸς ἐκ τῶν ἔμπροσθεν εἰρημένων οὐνίτης Ἕλληνας Ἐπίσκοπος Διονύσιος Ζαννετίνος, μὴ λησμονήσας ἐν τῇ ὑπογραφῇ τῶν πρακτικῶν νὰ προσθέσῃ τὴν λέξιν graecus. Ἐν τινὶ συνεδρίᾳ τῆς Συνόδου λατίνος τις ἐπίσκοπος ἀντιδοξῶν πρὸς τὸν Διονύσιον καὶ ἐξαφθεις ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ πολλὰς τοῦ πώγωνος τρίχας ἀποσπᾶσας. Οἱ παρακαθήμενοι ἐταράχθησαν καὶ ἐζήτησαν τὴν αὐστηρὰν τιμωρίαν τοῦ ἐπιτεθέντος, ἀλλ' ὁ εὐγενὴς Ἕλληνας Ἐπίσκοπος γονυπετὴς ἐζήτησε παρὰ τῆς Συνόδου χάριν ὑπὲρ αὐτοῦ.² Αἱ ἐργασίαι τῆς Συνόδου διεκόπησαν τῷ 1547, ὁ δὲ Πάπας Πῖος δ' (1559-1565), συγκαλέσας αὐτὴν αὖθις ἐν Τριδέντῳ τῷ 1562, διὰ τοῦ ἐν Κρήτῃ λατίνου Ἀρχιεπισκόπου, τοῦ ἐνετοῦ Πέτρου Λάνδου, προσεκάλεσεν εἰς τὴν Σύνοδον καὶ τὸν ἐξ Ἀθηνῶν ὁρμώμενον ὁρθόδοξον Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Ἰωακεῖμ τὸν «πάνυ» (1486-1567), ὅστις

1. Β. Μυστακίδου, ἐνθ' ἄν. σ. 16. Legrand, ἐνθ' ἄν. σ. 139.

2. Le Quien, Oriens Christianus, III, 918. Σάβα, Νεολλ. φιλολογία. σ. 178.

ἀπαντήσας ἐδήλωσεν ὅτι δὲν δύναται νὰ συμμετάσχη τῆς Συνόδου καὶ ὅτι ἡ πρόσκλησις ἔδει ν' ἀπευθυνθῆ ἔκ Ρώμης εἰς ΚΠολιν πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχη, τὸν δυνάμενον ν' ἀντιπροσωπεύσῃ καὶ τοὺς τρεῖς ἄλλους τῆς Ἀνατολῆς Πατριάρχας ἐν περιπτώσει ἀποδοχῆς τῆς προσκλήσεως. Ἐξέφραξε δ' ὁ ἅγιος Πατριάρχης τῆς Ἀλεξανδρείας τὴν εὐχὴν ἵνα ἐνωθῶσι τέλος αἱ ἀπεσχισμένοι Ἐκκλησίαι ἐπὶ ὑγιαίνουσας καὶ ὀρθῆς βίσεως, «καὶ δώῃ Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ἵνα ἐνωθῆ ἡ ἁγία Ἐκκλησία Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ὡσπερ ὑπῆρχε καὶ τὸ πρότερον κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἁγίων ἐνδόξων καὶ πανευφήμων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, ὡς καθὼς αἱ ἅγιοι Οἰκουμενικαὶ ἑπτὰ Σύνοδοι τῶν πάλαι ἁγίων Πατέρων ἡμῶν ἐγγράφως ἡμῖν παρέδωκαν». 1) Ἐν τῇ ἀπλότῃ αὐτῆς ἡ εὐχὴ τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας κατεδείκνυε τὴν βίαν ἐφ' ἧς μόνως ἠδύνατο νὰ στηριχθῆ ἡ ἔνωσις. Ἀλλ' ἡ λατινικὴ Ἐκκλησία ὑπὸ τὴν ἔνωσιν ἐνόει τὴν ὑπὸ τὸν Πάπαν ὑποταγὴν τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς, περὶ τὴν ἐποχὴν δ' ἐκείνην οἱ λατινοὶ θεολόγοι συγγράφοντες κατ' αὐτῶν ἀπεκάλουν αἰρετικούς τοὺς Ἕλληνας, ἅτε μὴ παραδεχομένους τὸ Filioque. Εἷς τῶν διακεκριμένων λατίνων θεολόγων ὁ Ροβέρτος Βελαρμῖνος (†1621) γράφων κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἔλεγεν ὅτι οὗτοι ἕνεκα τῆς μὴ ἀποδοχῆς τοῦ Filioque καὶ τῶν ἄλλων διδασκαλιῶν τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας ὑπεδουλώθησαν εἰς τοὺς Τούρκους, μὴ ἔχοντες ἔκτοτε μῆτε Ἰερουσόνην μῆτε Ἐκκλησίαν, ἀλλ' εἶδος τι Συναγωγῆς. 2) Ἐπὶ αὐθαδέστερον περὶ τῶν Ἑλλήνων ἐξεφράζοντο ἄλλοι λατινοὶ θεολόγοι, ἡ δ' ἐν Τριδέντῳ Σύνοδος, ἧς αἱ ἐργασίαι ἔληξαν κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1563, ἀνακηρύξασα δόγματα πάσας τὰς κατὰ τὸν μεσαίωνα ἀναπτυχθείσας ὑπὸ τῶν σχολαστικῶν θεολόγων θεωρίας, ἐνίσχυσε τὴν λατινικὴν Ἐκκλησίαν, ἐξωτερικῶς τοῦλάχιστον. Ἴσως δὲ οὐχὶ ἄνευ τῆς βοηθείας τῶν ἐν Κων]πόλει ἀντιπροσώπων αὐτῆς τῷ 1565 μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πατριάρχου Κων]πόλεως Ἰωάσαφ ἐξελέγη διάδοχος αὐτοῦ ὁ γνωστὸς Μητροπολίτης Κωνσταντίας Μηροσάφης, ὅστις, καίτοι ἔστειρεῖτο σταθερῶν πεποιθήσεων, ἐφαίνετο μᾶλλον διασώζων τὰ λατινικὰ αὐτοῦ φρονήματα.

1. Α. Π. Κεραμέως, Διάφορα ἑλληνικὰ γράμματα σ., 12.

2. Ph. Meyer, Die theol. Litteratur, σ. 81.

Αἱ ἐν τῇ Δύσει Ἑλληνικαὶ παροικίαι.

Οἱ ὀρθόδοξοι οὐ μόνον ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Δύσει ἐνέμενον ἐν τῇ τῶν πατέρων πίστει. Ἐκτὸς τῶν μνημονευθεισῶν ἤδη ἑλληνικῶν Κοινοτήτων Ἐνετίας καὶ Ἀγκῶνος ὑπῆρχον κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν καὶ ἕτεραι Κοινότητες, ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἀλλαγῶν, εἴτε μόνον ἐξ Ἑλλήνων εἴτε καὶ ἐξ ὀρθόδοξων Ἀλβανῶν ἀπαρτιζόμεναι ¹. Τούτων αἱ ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις τῆς Ἀπουλίας, Ἀμπρούτζης, Βασιλικῶν, Καλαβρίας, Σικελίας, Μελίτης, Δαλματίας, αἵτινες τέως ἐλάβανον τὸν κλῆρον αὐτῶν ἐκ τῆς Ἐπτανήσου ἢ ἐξ ἄλλων ἐνετοκρατούμενων μερῶν, συναπήρτισαν μίαν ὀρθόδοξον Μητρόπολιν, τὴν τῆς Ἰταλίας, ὑπαγομένην ὑπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Ἀρχίδος τῆς Μακεδονίας. Φαίνεται ὅτι καὶ πρότερον μετέβαιναν ἐκεῖ ὀρθόδοξος Ἕλληνας Ἐπίσκοπος, ἀλλὰ δὲν εἶχεν ὠρισμένην δικαιοδοσίαν, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι τῷ 1556, τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ λατινικοῦ κλήρου, ἀπηλάθη ἐκ Μεσσήνης ὁ Ἕλληνας Ἐπίσκοπος Πάμφιλος. Αἱ προϋφιστάμεναι ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ὀρθόδοξοι Ἐπισκοπαί, εἰς ἃς ἐκ Βυζαντίου ἐπέμποντο Ἀρχιερεῖς, εἶχον διαλυθεῖ ὑπὸ τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὸν ἰδ', ἀλλ' οἱ μετὰ ἓνα αἰῶνα μετοικήσαντες εἰς Ἰταλίαν Ἕλληνες καὶ ἄλβανοὶ ὀρθόδοξοι, κατορθώσαντες νὰ συμπήξωσι παροικίας ἰδίας, διέσωσαν τὴν θρησκευτικὴν αὐτῶν ἀνεξαρτησίαν καὶ νῦν κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν συναπήρτισαν μετ' ἄλλων παροικιῶν ἰδίαν ὀρθόδοξον Μητρόπολιν ². Τῷ 1565, θανόντος τοῦ Μητροπολίτου Ἰταλίας Παφνουτίου, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀρχίδος Παῖσιος μετέθηκεν εἰς τὴν Μητρόπολιν ταύτην τὸν Κορυτσᾶς Τιμόθεον «εἰς τὸ ἀρχιερατεῦειν γραικῶν τε καὶ ἀλβανικῶν, τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ κατ' ἐπαρχίας, ἦτοι Ἀπουλίαν, Ἀμπρούτζαν, Βασιλικάτα, Καλαβρίαν, Σικελίαν, Μελίτην, Δαλματίαν καὶ εἰς πᾶν μέρος δυτικῶν», ἔχειν ἐξουσίαν «εἰσερχε-

1. Ε. Α. Σιδερίδου, Γαβριήλ Σεβήρου, Ἱστορικὴ ἐπιστολή, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (ἐκ τοῦ «Ἐκκλ. Φίλου») 1913, σ. 80—82.

2. Τὰ σχετικὰ ἔγγραφα ἐδημοσιεύθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ρώσου Κυθηγητοῦ J. Palmow. Νέα μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀρχίδος κατὰ τὸν 15' αἰῶνα, ἐν Πετρούπολει 1894. Πρὸβλ. W. Regel, H. Kurtz et B. Korabliew, Actes de l' Athos, IV, Actes de Zographou, ἐν παραρτήματι τῶν «Βυζαντινῶν Χρονικῶν» Πετρούπολεως XIII, 1987, σ. 132—139. Περὶ δὲ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀρχίδος πρὸβλ. καθόλου, H. Gelzer, Das Patriarchat von Achrida, Geschichte und Urkunden, Leipzig. 1902.

σθαι εἰς τὰς προειρημένους ἐπαρχίας καὶ οἰκεῖν ἐν αὐταῖς, κρίνειν τε καὶ διορθοῦν πᾶν γένος γραικῶν τε καὶ ἄλβανιτῶν, ἐκκλησιαστικῶν τε καὶ λαϊκῶν, ἀποκαθιστῶν τε κατὰ τόπους καὶ πόλεις καὶ χώρας ἐξάρχους καὶ τοποτηρητὰς αὐτοῦ... τελειοῦν ἅγιον μύρον καὶ ἅγιον εὐχέλαιον καὶ χρίειν τοὺς ὀρθοδόξους χριστιανούς καὶ τὰ τούτων τέκνα, παρέχειν τε καὶ συγχωρητικὰ γράμματα πρὸς δὲ καὶ ὀφφικιάλους τε καὶ κληρικούς· καὶ σταυροφόρους καὶ πνευματικούς καὶ ὀφφικία τῆς Ἐκκλησίας ἐγκαθιστᾶν, εὐαγεῖς τε ναοὺς καὶ μοναστήρια ἐκ βάρθρων ἀνεγείρειν, ὅπου ἂν βούλοιο καὶ τόπος ἐπιτήδειος εἴη... πᾶσαν σπουδὴν τιθέναι ὑπὲρ τε συστάσεως καὶ βελτιώσεως αὐτῆς (τῆς Μητροπόλεως) διδάσκειν τὸν ἐν αὐτῇ χριστῶνυμον λαόν, πολλὴν τὴν σπουδὴν καὶ ἐπιμέλειαν τῶν ψυχῶν αὐτοῦ ἐνδεικνύμενον εἰς πάντα τὰ σωτήρια καὶ ψυχοφελῆ δόγματα». Ταῦτα τὰ καθήκοντα τοῦ Μητροπολίτου Ἰταλίας ἐν τῷ πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους ἀγγελτηρίῳ γράμματι ἀναγράφων ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος καὶ προστιθέμενος τὰ δικαίωματα αὐτοῦ περὶ τῶν χειροτονιῶν καὶ περὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἐπιχορηγήσεως τῶν χριστιανῶν ἐπιλέγει «πρὸς τούτοις δὲ δίδωμι αὐτῷ, ἀρχιεπισκόπῳ, ἐξουσίαν στερεὰν καὶ δύναμιν ἐν τε ἐκκλησιαστικοῖς καὶ πολιτικοῖς πράγμασι τοῦ λύειν τε καὶ δεσμεῖν πάντα τὰ δεσμοῦ καὶ λύσεως ἄξια... κρίνειν ἅπαντας τοὺς τοῦ ἱερατικοῦ κλήρου καὶ τὰ δόξαντα κατὰ νόμους ἀποφαίνεσθαι· τελείως τε καθαιρεῖν καὶ συγχωρεῖν, ἐν τε εἰρκτῇ ἀσφαλίζειν αὐτούς, καὶ λαμβάνειν ποινὴν τε καὶ πρόστιμον παρ' αὐτῶν. Μηδεὶς οὖν ἐναντίος ὀφθεῖη αὐτῷ τῷ ἱερωτάτῳ Μητροπολίτῃ. Πρὸς τούτοις δὲ ἐρευνᾶν τὰ συνοικέσια, κρίνειν τε καὶ διορθοῦν αὐτά. Ἐπι δὲ διορίζομεν μὴ τολμᾶν τοὺς εἰρημένους κληρικούς κατὰ τοῦ ρηθέντος Ἀρχιερέως ποιεῖν σύνοδον ἢ παρασυναγωγὰς κατὰ μόνας, ἄνευ γνώμης αὐτοῦ· πάντας δὲ τοὺς ἐν λαϊκῷ σχήματι ὄντας γραικούς τε καὶ ἄλβανίτας τῆς τε μείζονος καὶ τῆς ἐλάσσονος μοίρας περιπίπτοντας ψυχικοῖς ἐγκλήμασιν ὁ αὐτὸς Ἀρχιερεὺς ἐχέτω ἐξουσίαν διορθοῦν, μηδεὶς δὲ ἐκ τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων ἐχέτω ἄδειαν κατὰ τοῦ ρηθέντος Ἀρχιερέως οὔτε μὴν κατὰ τῶν ἀποφάσεων αὐτοῦ· ἔτι δὲ δίδομεν αὐτῷ ἄδειαν κατὰ τόπους καὶ πόλεις καὶ χώρας προβάλλειν καθολικούς ἐξάρχους, ἀποκαθιστᾶν τε σοφοὺς ἄνδρας καὶ ῥήτορας ἐν ταῖς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαις, ὅπως ὁ χριστῶνυμος τοῦ Κυρίου λαὸς ἐκτρέφηται πνευματικῇ τροφῇ. Ἐπι δὲ κελεῖσθαι ὅπου ἂν βουλευθῇ ὁ ῥηθεὶς Ἀρχιερεὺς κατοικεῖν ἢ εἰς πόλιν ἢ εἰς κώμην ἢ εἰς μοναστήριον ἢ εἰς ἱερέως οἶκον, ὅσας ἂν

βούλοιο ἡμέρας προσημείναι ἐκεῖσε, μηδένα ἀντιλέγειν αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ τὴν δαπάνην αὐτῷ χορηγήτωσαν καὶ τοὺς ὑπηρετοῦσαν αὐτῷ καὶ τοὺς ἱπποὺς αὐτοῦ¹. Ὁμολογουμένως τὰ δικαιώματα ταῦτα τοῦ ὀρθοδόξου Μητροπολίτου Ἰταλίας ἦσαν εὐρύτατα, ἐξ αὐτῶν δὲ καταφαίνεται ὅτι ὁ Μητροπολίτης Ἰταλίας ὑποκείμενος τῷ Ἀρχιεπισκόπῳ Ἀχρίδος, ἦτο αὐτόνομος καὶ ὅλως ἐλεύθερος ἐν τῇ ἑαυτοῦ Ἐπαρχίᾳ, ἀπόλυτον περιβεβλημένος ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ὀρθοδόξων παροικῶν. Κατὰ δεύτερον δ' ἐγγραφὸν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος Παΐσιου διετάσσοντο πάντες οἱ ὀρθόδοξοι κληρικοὶ τῆς Ἰταλίας προσκαλούμενοι ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου εἰς σύνοδον νὰ προσέρχωνται ἀμέσως, νὰ συνοδεύωσιν αὐτὸν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μεταβαίνοντα, νὰ συντηρῶσιν αὐτὸν καὶ παρέχωσιν αὐτὸν αὐτῷ ἐχέγγυα τῆς ἀκριβοῦς τῶν ἑαυτῶν καθηκόντων ἐπιτελέσεως. Ὁ Μητροπολίτης εἶχε δικαίωμα νὰ ὑποβάλλῃ τοὺς ἀπειθοῦντας οὐ μόνον εἰς ἐκκλησιαστικὰς ποινὰς ἀλλὰ καὶ εἰς πολιτικάς, εἰς φυλάκισιν, εἰς καταναγκαστικὰ ἔργα, δημεύων ἐν ἀνάγκῃ καὶ τὴν περιουσίαν αὐτῶν². Δι' ἐτέρου ἐγγράφου αὐτοῦ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος ὥρισεν ὅπως πάντες οἱ ὀρθόδοξοι κληρικοὶ τῆς Ἰταλίας χειροτονῶνται μόνον ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Ἰταλίας, ἐὰν δὲ τις καταφρονήσας αὐτοῦ ἀπήρχετο εἰς τὰ ἔξω τῆς Ἰταλίας πρὸς τὸ χειροτονηθῆναι ἢ ἕτερον λαβεῖν ὀφφίκιον παρ' ἀρχιερέως τῶν ἐν Ἑλλάδι ἢ Κεφαλληνίᾳ ἢ Ζακύνθῳ, ἔμελλε νὰ τιμωρῆται διὰ καθαιρέσεως ἢ ἄλλης ποινῆς³. Τέλος ἐν τετάρτῳ ἐγγράφῳ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος ὠρίζετο λεπτομερῶς ἢ πρὸς τὸν Μητροπολίτην Ἰταλίας ἐπιχορήγησις τῶν ὀρθοδόξων⁴.

Ταῦτα πάντα εἶχον μεγάλην καὶ ὅλως ἐξαιρετικὴν σημασίαν διὰ τὰς ὀρθοδόξους τῆς Δύσεως παροικίας, ἀλλὰ βεβαίως οὐδαμῶς ἠδύναντο ν' ἀσφαλίσωσιν αὐτάς. Ἐν ἔτος μετὰ τὰ ἀνωτέρω ἐγγραφα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος Παΐσιου καὶ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ Μητροπολίτου Ἰταλίας Τιμοθέου, τῇ 13 Σεπτεμβρίου 1566 ὁ νέος Πάπας Πῖος ε' (1566—1572) κατήργησε τὰς γνωστὰς εὐνοϊκὰς διατάξεις τοῦ Λέοντος ι' ὑπὲρ τῶν ἐν τῇ Ἑπτανήσῳ ὀρθοδόξων, ἔνεκα τῶν ἀδιαλεί-

1. J. Palmow, ἐνθ' ἀν. σ. 32—34.

2. Αὐτόθι, σ. 35.

3. Αὐτόθι, σ. 35. 86.

4. Αὐτόθι, σ. 36. 87.

πτῶν ἐνεργειῶν τοῦ λατινικοῦ κλήρου, ὅστις καὶ πρὸ τῆς ἐπισήμου καταργήσεως τῶν διατάξεων δὲν ἐπέβητο αὐτάς, ἕως οὗ ὁ Πῖος ε' ἠκούρωσεν αὐτάς. Διέταξε δ' ὁ νέος Πάπας νὰ μὴ ἐπιτρέπεται τοῦ λοιποῦ εἰς Ἕλληνας ἱερεῖς (πρὸ πάντων ἐγγάμους latino more, καὶ λατίνους ἱερεῖς g'raeco ritu) νὰ τελῶσι τὴν θείαν λειτουργίαν ἢ ἄλλας ἀκολουθίας κατὰ τὴν κεκτημένην ἤδη ἐξουσιοδότησιν ἢ ἄδειαν ¹. Τοιαύτη διάταξις περιήγαγεν εἰς δεινὴν θέσιν τοὺς ὀρθοδόξους τῆς Ἑπτανήσου, οἵκοιθεν δὲ νοεῖται ὅτι οὐδαμῶς θὰ καθίστατο ἀνεκτός ὀρθόδοξος Μητροπολίτης ἐν Ἰταλίᾳ καὶ φαίνεται ὅτι τῷ ὄντι ταχέως κατηργήθη ἡ Μητρόπολις Ἰταλίας. Ἀλλὰ τὸ Πατριαρχεῖον ΚΠόλεως εὔρε βραδύτερον τρόπον, νὰ ἐγκαταστήσῃ ἕτερον Μητροπολίτην ἐν Ἐνετίᾳ ὡς Πατριαρχικὸν Ἐξαρχον, ἔχοντα ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν αὐτοῦ τὰς ἐν τῇ Λύσει ὀρθοδόξους παροικίας.

Ὁ Ἀντώνιος Ἐπαρχος, ἀπογοητευθεὶς φαίνεται ἐκ τοῦ Προτεσταντισμοῦ, τῷ 1566 συνέλεγε Πρακτικὰ τῶν ἀρχαίων Οἰκουμενικῶν Συνόδων, συνηγοροῦντα «ὑπὲρ τῶν πρωτείων τοῦ μακαριωτάτου Πάπα, διαβληθέντων ποτὲ παρὰ τοῦ Βάλλα καὶ νῦν καμζομένων ἀσυνέτως ὑπὸ τῶν Γερμανῶν» ², ἐνθουσιωδῶς δ' ἐχαίρεισε τὸν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος γυνόμενον προβιβασμὸν τοῦ ἐξ Ἑλλήνων τῆς Καλαβρίας καταγομένου Γουλιέλμου Σιρλέτου († 5 Ὀκτωβρίου 1585) εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Καρδινάλιου. «Νῦν χαίρετ' ὡσαν Ἕλληνες, ἔγραφε πρὸς τὸν νέον Καρδινάλιον ὁ Ἐπαρχος, νῦν Ἑλλάς ἢ πρόπασα χορευέτω... Οὐ γὰρ ὅτι Ἑλληνα Καρδινάλιον ἐλάβομεν χίρομεν, οὐδ' ὅτι καὶ σπουδαῖον μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ εἰς ἄκρον ἑλληλακότα τῆς ἀνθρωπίνης ἅμα καὶ τῆς οὐρανοῦ φιλοσοφίας... Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐκ τῶν τοῦ σοφωτάτου Βησσαρίωνος καὶ τοῦ Ρωσίας καιρῶν, ἄλλον οὐκ ἔσχομεν Ἑλληνα μέχρι τοῦδε τῆς τοιαύτης εὐμοιρήσαντα τιμῆς. Ὡστε σοὶ μόνον τὰ τῆς Ἑλλάδος ἀποκεκλήρωται πράγματα, περὶ ὧν, Θεοῦ διδόντος, ἔχω ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ παντός κόσμου καὶ ὑπομνησαί και προτείνει και συμβουλεύσαι σοὶ πρῶτον εἶτα καὶ τῷ μακαριωτάτῳ Πατρὶ» ³. Ἴδου λοιπὸν καὶ

1. Γ. Μαρκοῦ, ἐνθ' ἀν. σ. 326.

Χρυσόστομου Παπαδοπούλου, Πρῶται σχέσεις τῶν Ὀρθοδόξων πρὸς τοὺς Διαμαρτυρομένους, σ. 8 ἐξ.

2. E. Legrand, Bibliographie II, 371.

3. Αὐτέθι, II, 367, Ἀντωνίου Ἐπαρχου, Ἐπιστολαί, «Φιλιστώ» Δ', 71.

Ἐλλην Καρδινάλιος! Δὲν ἔζη ὁ Ἀρσένιος Ἀποστόλης ἵνα ἴδῃ πραγματοποιηθῆν ἐν τῷ Συριέτῳ τὸ ὄνειρον αὐτοῦ Ἄλλὰ θὰ αἰστανταίης λοιπὸν τὴν τύχην αὐτῆς ἢ ὀρθόδοξος Καθολικὴ τῆς Ἀνατολῆς Ἐκκλησία μετὰ τῆς λατινικῆς; Ἴσως τοῦτο οὐδ' αὐτὸς ὁ Ἐπαρχος ἐπίστευσε. Διότι ὅσονδήποτε σημαντικὸν κἂν ἦτο τὸ γεγονός τῆς ἐκλογῆς Ἑλλήνος Καρδινάλιου, οὐδαμῶς ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν ὑφ' ἣν ἔννοιαν ταύτην ἢ λατινικὴ ἐπεξήτει Ἐκκλησία.

Συνέβαινον δὲ καὶ ἕτερα γεγονότα δευτερευούσης σημασίας, φέροντα τοὺς Ἑλληνας εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τοὺς Πάπας τῆς Ρώμης. Οὕτω λ.χ. οἱ μοναχοὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ ἐλάμβανον δωρεὰς παρὰ τῆς βασιλικῆς Αὐλῆς τῆς Αὐστρίας ὑπὲρ τῆς ἑαυτῶν Μονῆς, ὡς καταφαίνεται ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Ἐπισκόπου Σινᾶ καὶ Ραϊθού ἀπὸ τοῦ ἔτους 1569, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἡ Μονὴ αὕτη πρὸς εἰσπραξιν τακτικῶν ἐπιχορηγήσεων καὶ συνεισφορῶν ἐν Ἰσπανίᾳ, Πορτογαλίᾳ, Σικελίᾳ καὶ Αὐστρίᾳ, ἀπέστελλεν εἰς τὴν Δύσιν μοναχοὺς μετὰ συστατικῶν γραμμάτων πρὸς τοὺς Πάπας Ρώμης, οἵτινες καὶ τὴν ἑαυτῶν παρεῖχον πρὸς τὴν Μονὴν τοῦ Σινᾶ βοήθειαν καὶ τοὺς Σιναίτας δι' εἰδικῶν γραμμάτων συνίστων πρὸς τοὺς ἡγεμόνας καὶ ἄρχοντας τῆς Δύσεως¹.

Λατινικὴ ἀντίδρασις κατὰ τῆς προσέγγισως Ὀρθοδόξων καὶ Διαμαρτυρομένων.

Παρακολουθοῦσα δὲ ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία τὴν κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν γενομένην προσέγγισιν τῶν ὀρθοδόξων καὶ διαμαρτυρομένων ἐξήτησε νὰ καταδείξῃ τὴν συμφωνίαν τῆς διδασκαλίας αὐτῆς πρὸς τὴν τῆς ὀρθοδόξου, ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Δαυτὸ Χυτραίου. Οὕτω δὲ ὁ Καρδινάλιος Λοθαριγγίας Κάρολος Γουΐσης (de Guisse † 1577) ὑπέβαλε πρὸς τοὺς ἐν Ἐνετίᾳ Ἑλληνας τὰ ἑξῆς δώδεκα ἐρωτήματα².

1. Turcograecia, σ. 261. Π. Γρηγοριάδου, Ἡ ἱερά Μονὴ τοῦ Σινᾶ, ἐν Ἱερουσαλὴμ 1875, σ. 18. Ξ. Α. Σιδερίδου, ἐνθ' ἀν. σ. 28, 29.

2. Μουσταξόδου, Ἑλληνομνήμων, σ. 866 ἑξ. Ἀνδρονίκου Δημητράκου, Ὀρθόδοξος Ἑλλάς, Λεψία 1872, σ. 126—127. J. Lami, Deliciae eruditorum, Florentiae 1758, γ, 72 ἑξ.

α) Ἐὰρ πιστεύουσιν οἱ Ἕλληνες τὴν τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου οὐσίαν μεταβάλλεσθαι εἰς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, μόνον τῶν τοῦ ἄρτου συμβεβηκότων, χωρὶς τῆς οὐσίας ὑποκειμένης, σωζομένων ;

β) Ἐὰρ νομίζουσι τοῦτο τὸ μυστήριον τελείσθαι δι' ἐνεργείας τῶν τοῦ Χριστοῦ λόγων «τοῦτό ἐστι τὸ σῶμα μου» καὶ τὰ ἐξῆς, ἢ δι' ἐνεργείας τοῦ Παναγίου Πνεύματος καὶ τῶν ἱερῶν εὐχῶν ;

γ) Εἰ μὲν ὁ ἱερεὺς τὴν θείαν θυσίαν ἱεουργεῖ οὐ μὴν δὲ οἱ λαϊκοὶ μεταλαμβάνουσι τοῦ σώματος καὶ αἵματος ἢ ἄρτου τοῦ εὐλογημένου ;

δ) Ποίαν εἶσαν νομίζουσι τὴν θυσίαν, εὐχαριστήριον ἢ ἰλαστήριον ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ;

ε) Ἐὰρ νομίζουσιν ἀναγκαῖον εἶναι τοὺς λαϊκοὺς μεταλαμβάνειν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ τύπῳ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ αἵματος ἐν τῷ τύπῳ τοῦ οἴνου ;

ς) Ἐὰρ ἱεουργεῖ ποτε ὁ ἱερεὺς μὴ παρόντος τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἐνός μόνου, καὶ πότερον οἱ λαϊκοὶ τῇ Εὐχαριστίᾳ προσκυνοῦσι ;

ζ) Ἐὰρ ἐν τῷ προσεύχεσθαι δέονται τῶν ἀγίων ;

η) Ἐὰρ ἔχουσιν ἐν ἐκκλησίᾳ τὰ γλυπτὰ καὶ διατεὶ οὐκ ἔχουσιν ;

θ) Ἐὰρ πιστεύουσιν οἱ Ἕλληνες εἶναι πῦρ τι πρὸς κάθαρσιν τῶν ψυχῶν γινόμενον πρὸ τοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν εἰσελθεῖν ;

ι) Ἐὰρ νομίζουσι μετὰ τὸν τῆδε βίον καθαίρεσθαι τὰς ψυχὰς τισι τιμωρίαις διὰ τὸ μὴ ἱκανῶς ἀποτίσαι τὰ ἐπιτήμια ἐν τῷ δε τῷ βίῳ ;

ια) Ἐὰρ δογματίζουσιν εἶναι τὴν ἐξομολόγησιν μυστήριον παρὰ τοῦ Χριστοῦ νενομοθετημένον, πρὸς σωτηρίαν ἀναγκαῖον, καὶ πότερον χρὴ ποιεῖν ἐν αὐτῇ ἀπαρίθμησιν τῶν καθ' ἕκαστον ἁμαρτημάτων, καὶ διαποιῶν λόγων ἀφήσιν ὁ ἱερεὺς τοὺς ἁμαρτωλοὺς ;

ιβ) Ποσα καὶ ποιά εἰσι τὰ μυστήρια ;

Πρόδηλον, ὅτι τὰ ἐρωτήματα ταῦτα ὑπεβλήθησαν ὅπως δειχθῆ ἡ διαφορὰ τῆς διδασκαλίας τῶν ὀρθοδόξων πρὸς τὴν τῶν διαμαρτυρομέ-

γων. Ἄλλ' ὁ ἀναλαβὼν ν' ἀπαντήσῃ ἐκ μέρους τῶν ὀρθοδόξων δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ δεῖξῃ καὶ τὴν μεταξὺ τῆς διδασκαλίας τῶν ὀρθοδόξων καὶ τῶν λατίνων ὑφισταμένην διαφορὰν. Ἦτο δὲ οὗτος ὁ Ζαχαρίας Σκορδύλιος, ὁ ἐπιλεγόμενος Μαροφάρης, ἐκ Κρήτης μὲν δομώμενος, ἐκπαιδευθεὶς δ' ἐν Παταβίῳ καὶ διαμένων ἐν Ἐνετίᾳ ὡς ἱερεὺς καὶ ἀντιγραφεὺς ἐλληνικῶν χειρογράφων. Ὁ γνώριμος αὐτῷ καὶ σπουδαῖος ἐλληνοστῆς ἰησοῦτις Φραγκίσκος Torres ἐκάλεε αὐτὸν «ἄνδρα πεπαιδευμένον καὶ λόγου ἔμπειρον». Τῷ 1563 ἐχημάτισεν ὁ Σκορδύλιος ἐν Ἐνετίᾳ καὶ Ἐπίτροπος τοῦ Πατριάρχου ΚΠόλεως Ἰωάσαφ'. Ἀπαντήσας δὲ νῦν εἰς τὰ ἐρωτήματα τοῦ Καρδινάλιου Γουίση, ἐδήλωσεν ἐκ μέρους τῶν ὀρθοδόξων περὶ τοῦ α'. «Πιστεύομεν καὶ ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ ἄρτος μεταβάλλεται εἰς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ὁμοίως καὶ ὁ οἶνος εἰς τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ· οὐ σωζομένων συμβεβηκότων τοῦ ἄρτου οὔτε τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ἀλλὰ θεία οὐσία μεταστοιχειοῦνται». Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου προσήγαγε πλείστας μαρτυρίας ἀρχαίων καὶ νεωτέρων Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας, ἀξιοσημειώτον δ' ὅτι ἀπέφυγε τὴν χρῆσιν τοῦ ὄρου «μετουσίωσις». Εἰς τὸ β' ἐρώτημα ἀπαντήσας δὲν ἐξήγαγεν ἀσφαλὲς συμπέρασμα ἐκ τῶν προσαχθεῖσάν μαρτυριῶν, ἀλλ' ἐζήτησε μᾶλλον νὰ συμβιβάσῃ τὴν ἐλληνικὴν καὶ λατινικὴν δόξαν περὶ τοῦ ἁγιασμοῦ τῶν τιμίων δώρων, ἐν τέλει τῆς ἀποκρίσεως σημειώσας «οὕτως ὁμολογοῦντες πιστεύομεν ἡμεῖς ὅτι διὰ τῶν δεσποτικῶν δημάτων καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τῶν ἱερῶν εὐχῶν ἐπιτελεῖσθαι τὸ μυστήριον». Εἰς τὸ γ' ἐρώτημα δίδει τὴν ἐξῆς ὀρθὴν ἀπόκρισιν «εἰ ὁ λαϊκὸς ἄξιός ἐστι οὐδὲν ἔστι τὸ κωλύον αὐτὸν μετασχεῖν τῶν ἀχράντων μυστηρίων· πλὴν πάντες οἱ λαϊκοὶ καθ' ἑκάστην λειτουργίαν λαμβάνουσιν ἄρτον εὐλογημένον, ὃν ἡμεῖς εἰώθημεν καλεῖν ἀντίδωρον καὶ τοῦτο γίνεται παρ' ἡμῖν ἐκ παραδόσεως τῶν ἁγίων Πατέρων». Εἰς τὸ δ' ἐρώτημα ἀποκρίνεται ὅτι «ἡ θυσία, θυσία ἱλαστικὴ κυρίως καὶ εὐχαριστικὴ». Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς Λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου πιστοποιεῖ τὴν εἰς τὸ ε' ἐρώτημα ἀπόκρισιν αὐτοῦ, καθ' ἣν οἱ τε ἱερωμένοι καὶ οἱ λαϊκοὶ δέον νὰ κοινωνῶσιν ἀπ' ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν τῆς θείας

1. Σάββα. Νεοελληνικὴ φιλολογία, σ. 181, Ε: Legrand, ἐνθ. ἄν. I, 315. Ἄνδρ. Δημητρακοπούλου, Πρὸςθεῖκαι καὶ διορθώσεις. σ. 12. ἐνθ' ἄν. I, 315. Ph. Meyer, ἐνθ' ἄν. σ. 85—87.

Εὐχαριστίας. Εἰς τὸ ἐφεξῆς ἐρώτημα ἀπαντῶν λέγει ὅτι δύναται ὁ ἱερεὺς νὰ λειτουργήσῃ καὶ μόνος μεθ' ἑνὸς παιδός, ἀνταποκρινομένου αὐτῷ ἐν τισὶ χώροις τῆς Λειτουργίας καὶ ὅτι εἰς τὴν θείαν Εὐχαριστίαν ἀπονέμεται προσκύνῃσι. Καταφατικὴν δίδει ἀπόκρισιν εἰς τὸ ζ' ἐρώτημα περὶ ἐπικλήσεως τῶν ἁγίων, ἀρνητικὴν εἰς τὸ η', προσάγων καὶ κανόνας τῶν ἀρχαίων Συνόδων κατὰ τῆς χρήσεως ἀγαλαμάτων ἐν τοῖς ναοῖς. Ἐν τῇ ἀπαντήσει εἰς τὸ θ' ἐρώτημα ἀποκρούει τὸ καθαρτήριο πῦρ, παραπέμπον τὸν ἐρωτήσαντα εἰς τὰς πολλὰς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου μεταξὺ τῶν λατίνων καὶ ἐλλήνων γενομένας συζητήσεις. Δαψιλεστέρας προσάγει τὰς ἀποδείξεις, ἀρνητικῶς ἀπαντῶν εἰς τὸ ι' ἐρώτημα, ἀποκρούων μὲν αὐτὸς τὸ καθαρτήριο πῦρ ὑποδεικνύων δὲ τὴν διδασκαλίαν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας περὶ τῆς μέσης καταστάσεως τῶν ψυχῶν. Ἀποκρινόμενος καταφατικῶς εἰς τὸ προτελευταῖον ἐρώτημα προσάγει ἐν τέλει καὶ τὴν εὐχὴν τοῦ ἑξομολογούντος ἱερέως¹, τέλος δ' ἀποκρινόμενος εἰς τὸ ιβ' ἐρώτημα καὶ δηλῶν ὅτι τὰ μυστήρια εἶναι ἐπὶ ἐπιπέδῳ «ταῦτά σοι ἀπελογησάμεθα ὡς ἐν βραχεὶ εἰς τὰ ἐρωτηθέντα ὑπὸ σοῦ ιβ' ἐρωτήματα, ἀπερ πάντες ὀφείλομεν πιστεύειν καὶ τηρεῖν ἀσφαλῶς καθὼς παρέδωκαν ἡμῖν οἱ πνευματοκέρυκες καὶ θεοφόροι πατέρες. Οὐ γὰρ ἦσαν αὐτοὶ οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον. Οὐκοῦν οὐ δεῖ τινα ὄρια αἰῶνα μεταίρειν καὶ μεταλλάττειν, ἀλλὰ τὰ θεία καὶ τὰ πατρῶα τιμᾶν καὶ τηρεῖν».

Ἡ σημασία τῶν ἀποκρίσεων τούτων τοῦ Ζαχαρίου Σκορδυλλίου εἶναι μεγάλη, διότι τὸ πρῶτον δι' αὐτῶν παρίστατο σαφῶς ἡ ἀσυμφωνία τῆς τῶν ὀρθοδόξων διδασκαλίας πρὸς τὴν τῶν διαμαρτυρομένων, καθ' ὧν καὶ τὸ σύνολον μὲν τῶν ἀποκρίσεων, ἰδίᾳ δ' αἱ τελευταῖαι φράσεις στρέφονται. Ἡ κατηγορία τῶν λατίνων κατὰ τῶν μεταρρυθμιστῶν ὡς νεωτεροποιῶν, ἣν προσεπάθησεν ὁ Μελάγχθων διὰ τῆς πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ ἐπιστολῆς νὰ διαψεύσῃ, ἀπεδεικνύετο, ὅτι οὐδ' αὖτως ἦτο ἀβάσιμος. Καίτοι δ' ἐν ταῖς ἀποκρίσεσι τοῦ Σκορδυλλίου ὑποδηλοῦνται καὶ αἱ πρὸς τὴν τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας διδασκαλίαν ἀντιθέσεις τῆς διδασκαλίας τῆς Ὄρθοδόξου Ἐκκλησίας, οὐχ ἦττον φέρου-

1. Ἐν σημειώσει τῆς ἀποκρίσεως τούτης ὁ Lapius, ἐνθ' ἂν, γ, 109—113, προσάγει τὸ περιεχόμενον τοῦ Κανοναρίου («βιβλίον περὶ μετανόιας καὶ ἑξομολογήσεως») τοῦ Νικολάου Μαλαξοῦ, μετὰ τῆς ἐν τῷ προλόγῳ ἐπιστολῆς αὐτοῦ.

σιν αὐταὶ χαρακτῆρα ἀντιπροτεσταντικόν, ἄλλως τε ὁ Καρδινάλιος Γουίσης ~~ὑπέβαλε τοιαῦτα ἐρωτήματα, ἐν οἷς καταφαίνεται ὅτι ἡ διδασκαλία τῶν προτεσταντῶν ἀντιτίθεται πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν τε ὀρθοδόξων καὶ τῶν λατίνων. Τούτου ἕνεκα αἱ ἀποκρίσεις τοῦ Σκορδουλίου μετὰ τῶν ἐρωτημάτων ἐδημοσιεύθησαν ἐν Λατινικῇ γλώσσῃ, κατὰ μετάφρασιν τοῦ Ἰωάννου Λεουνκλαβίου (Leunclavius), ὡς ὄπλον τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοῦ Προτεσταντισμοῦ,¹ πρὸς ὃν διεξήγε δεινότετον ἀγῶνα οὐ μόνον διὰ τοῦ λόγου, ἀλλὰ, δυστυχῶς, καὶ διὰ τῶν ὄπλων.~~

Τῇ νυκτὶ τῆς 23 πρὸς τὴν 24 Αὐγούστου 1572 ἐγένετο ἡ φοβερὰ σφαγὴ τῶν Προτεσταντῶν Γάλλων (ἡ σφαγὴ τῆς νυκτὸς τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου) ἐφ' ἣ ἡ Ρώμη ἐφωταγωγῆθη! Ὁ Ἀντώνιος Ἐπαρχος δὲν ἐπεβίωσε τῷ θλιβεῶν γεγονότι τούτῳ, θανὼν πρὸ ἑνὸς ἔτους, ἀλλ' ὁ Φραγκίσκος Πόρτος ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ στηλιτεύσῃ αὐτό. Διότι παλαιὸς αὐτοῦ συνεργάτης ἐν Γενεύῃ, ὁ Πέτρος Charpentier, ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Πόρτον ἐξυμνήσας τὸ ἀνοσιούργημα τῆς σφαγῆς, ὡς γενόμενον εἰς δόξαν τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας, προσεκάλεσε τὸν Πόρτον νὰ ἐγκαταλείψῃ μὲν τὴν σκληρὰν καὶ φυλάργυρον Ἑλβετίαν, νὰ μεταβῇ δὲ εἰς τὴν Γαλλίαν. Ὁ Φραγκίσκος Πόρτος² ἀπαντήσας ἐπετέθη δορυμνὰ κατὰ τοῦ παπισμοῦ, ψέξας καὶ τὸν Charpentier, ἐπὶ τῇ προδοτικῇ αὐτοῦ διαγωγῇ, καὶ προσεπιδηλώσας ὅτι δὲν θ' ἀπομακρυνθῇ μῆτε τῆς Ἑλβετίας μῆτε τῶν ἰδεῶν τῆς Μεταρρυθμίσεως, ἃς ἀπὸ τεσσαρακονταετίας ἀσπάζεται³. Ἐκ τούτου καθίσταται προφανὲς ὅτι ὁ Φραγκίσκος Πόρτος κατὰ πεποιθήσιν ἀποδεχθεὶς τὰς μεταρρυθμιστικὰς ἰδέας ἐνέμεινεν εἰς αὐτάς, ὡς καὶ ἄλλαι τινὲς ἔπραξαν Ἕλληνες. Ἄλλ' οὗτοι ἀπετέλεσαν μεμονωμένα παραδείγματα, ὅπως ἀντιθέτως Ἕλληνες τινες ἀπεδέχοντο τὴν διδασκαλίαν τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας. Τῇ 4 Μαΐου 1572 ἀναγκασθεὶς εἰς παραίτησιν ὁ λατινοφρονὼν Πατριάρχης ΚΠόλεως Μητροφάνης ἔγραψε πρὸς τὸν Πάπαν Ρώμης Γρηγόριον ιγ' (1572—1585) λέγων ὅτι ἐξεβλήθη τοῦ θρόνου, διότι πρὸ τινων ἐτῶν ὡς Μητροπολίτης Καισαρείας προσεκύνησε τὸν Πάπαν. Ἐξῆται λοιπὸν

1. P. Renaudin, Lutheriens et Grecs-orthodoxes, Paris 1903, σ. 14. 18.

2. Περὶ αὐτοῦ ἴδε Χρυσσοτόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Πρώται σχέσεις τῶν Ὁρθοδόξων πρὸς τοὺς Διαμαρτυρομένους, σ. 14 ἔξ.

3. E. Legrand, ἐνθ' ἄν. II, XVI.

τὴν προστασίαν τοῦ Γρηγορίου γ' καὶ ἤρχετο ὅπως οὗτος ἐπὶ μακρὸν διατηρηθῆ ἐπὶ τοῦ παπικοῦ θρόνου «πρὸς τὸ ἰθύνειν καὶ διοικεῖν τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ Ἀποστολικὴν καὶ Καθολικὴν Ἐκκλησίαν καὶ ὑποτάξει ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῆς πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον, καταρτίζειν καὶ διορθοῦν ἅπαν γένος ἀνθρώπων τοῦ ὀρθῶς φρονεῖν» ¹.

Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Μητροφάνους πρὸς τὸν Πάπαν Ρώμης Γρηγόριον γ' χαρακτηρίζουσι μὲν τ' ἀσταθῆ φρονήματα αὐτοῦ, ἀποτελοῦσι δὲ καὶ τὸν ἐπίλογον τῆς μέχρι τοῦδε ἀντιδράσεως κατὰ τῆς φιλικῆς προσεγγίσεως ὀρθοδόξων καὶ διαμαρτυρομένων. Καὶ δὲν ἠδυνήθη μὲν ἡ ἀντίδρασις αὕτη νὰ παρακολύση τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τοιούτων σχέσεων, ἀλλ' ἐπειδὴ, παρὰ πᾶσαν τὴν προσέγγισιν, δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἐπακολουθήσασα ἀπόπειρα πρὸς ἔνωσιν, ἐπεκράτησε πρὸς καιρὸν ἡ λατινικὴ ἐκκλησία ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

¹ I. Schelitrato, *Acta orientalis Ecclesiae*, σ. 234. A. Pichler, *Geschichte der Kirchl. Trennung*, I, 461.